

ДРОБОТУН Е. С.

ВЛИЯНИЕ ХРОНИЧЕСКОГО СОМАТИЧЕСКОГО ЗАБОЛЕВАНИЯ НА ЛИЧНОСТНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ ПОДРОСТКОВ

В статье проанализировано психологические особенности подростков, обусловленные хроническими соматическими заболеваниями. Автором исследована специфика переживания соматического заболевания в подростковом возрасте, его влияние на формирование самоидентификации и самосознания личности. Выделены психодиагностические «симптомокомплексы», указывающие на различия механизмов контроля эмоций и стилей эмоционального реагирования в состоянии здоровья и болезни, которые позволяют индивидуализировать методы психологической коррекции и психопрофилактики подростков и молодежи с проблемами здоровья.

Ключевые слова: астено-невротический симптомокомплекс, внутренняя картина болезни, депрессивность, невротичность, подростковый возраст, самоидентификация, хроническое соматическое заболевание, «Я» – концепция.

DROBOTUN E.

INFLUENCE THE CHRONIC SOMATIC DISEASES ON PERSONAL CHANGES OF TEENAGERS

The article analyzes psychological characteristics of adolescents due to chronic somatic diseases. The authors investigated the specificity of the experience of physical illness in adolescence, its influence on the formation of identity and self-consciousness. Dedicated psychodiagnostic "symptom", indicating differences controls emotions and styles of emotional response in health and disease, which allow to individualize methods of psychological adjustment and psychoprophylaxis adolescents and young adults with health problems.

Keywords: asthenoneurotic symptom, internal picture of disease, depression, neuroticis, adolescenc, identity, chronic physical illness, self-consciousness.

Стаття надійшла до редколегії 01. 02. 2014 року.

УДК 159.922.6

ЄВДОКИМОВА Н. О.

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО КАТЕГОРІАЛЬНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ СУБ'ЄКТА

У статті трактується поняття суб'єкта різних теоретико-методологічних підходів. Виділено критеріальні властивості суб'єкта.

Ключові слова: суб'єкт, категорія, діяльнісний підхід, суб'єктоособистісний підхід, суб'єктодіяльнісний підхід, системний підхід.

Життя людини здійснюється через взаємодії з довкіллям завдяки діяльності, спрямованої на привласнення суспільно-історичного досвіду і творення предметного світу. Природній зв'язок людини з її діяльністю виражається через поняття „суб'єкт». У західній психології категорія суб'єкта є досить популярною, особливо у теоріях особистості, що ґрунтуються на психоаналітичній практиці (А. Маслоу, К. Роджерс та ін.). У зазначених теоріях особистості суб'єкт розглядається як ініціюючий початок, наділений здатністю до самодетермінації; творець власного життя й умов саморозвитку. Ініціююче-творчий початок, виступаючи умовою існування людини, має екзистенціальне значення для неї, оскільки спричинює необхідність для суб'єкта постійного самотворення і креативної самотрансформації,

творення унікального життєвого світу через постановку цілей і життєвих планів, вибір життєвої стратегії.

У вітчизняній психології поняття суб'єкта закладено у філософсько-психологічній концепції С. Л. Рубінштейна, що поклато початок онтологічному (суб'єкт-суб'єктному) підходу, за якого суб'єкт, як спосіб реалізації людиною своєї людської сутності у світі, проявляється, твориться і визначається у своїх діяннях й актах творчої самодіяльності, виступає свідомим творцем здійснюваної діяльності, відповідальним за власну активність, що проявляється у його відносинах зі світом та іншими людьми, тобто як суб'єкт життя, що виступає у якості ідеалу (проте не еталону) або найвищого рівня розвитку людини. Формування суб'єкта діяльності ви-

значається С. Л. Рубінштейном як процес якісного перетворення психічних й особистісних властивостей людини, включених у діяльність і забезпечуючих її здійснення, відповідно до вимог діяльності і критеріїв самої особистості.

Суб'єктний підхід, розроблений С. Л. Рубінштейном, відкрив можливості, по-перше, розглянути особистість проективно в масштабах життєвого часу і простору; по-друге, зрозуміти особистість як багаторівневу систему, на вищому рівні котрої знаходяться життєві здібності: активність, свідомість, здатність до організації часу життя; по-третє, пояснити розвиток особистості через спосіб вирішення суб'єктом життєвих протиріч; по-четверте, встановити відносність поняття суб'єкта, що означає рух до індивідуальної досконалості.

Концепція С. Л. Рубінштейна задала методологічні орієнтири для диференціації різних психологічних понять суб'єктів та їх синтезу на особливій системній основі, що знайшло своє відображення у різноманітних теоретико-методологічних підходах, як от: суб'єктногенетичному, суб'єктно-особистісному, суб'єктнодіяльнісному, діяльнісному, системному, системомислєдіяльнісному, освітньопросторовому, задачному, компетентнісному – породжуючи нові філософські, методологічні і конкретно-наукові значення поняття суб'єкта.

Прослідковуючи різні стадії онтогенетичного руху суб'єкта, представники суб'єктногенетичного підходу вводять поняття суб'єкта життєдіяльності та життєвого циклу суб'єкта (В. Т. Кудрявцев, С. Д. Максименко, О. О. Сергієнко, Г. К. Уразалієва), суб'єкта психічних відправлень і різних діяльностей (В. В. Селіванов), суб'єкта психічної активності (В. О. Татенко).

С. Д. Максименко наголошує на цілісності структури життєвого циклу, оскільки, долаючи життєвий шлях, людина розвивається як особистість і суб'єкт діяльності. У процесі оволодіння діяльністю у суб'єкта цієї діяльності цілеспрямовано формується потреба у самореалізації, що спричинює активність людини. Активність, у свою чергу, визначає діяльність та ті її види, у яких ця потреба задовольнятиметься, тобто є рушійною силою, джерелом пробудження у людині її суб'єктних „потенціалів» [28].

В. Т. Кудрявцев, Г. К. Уразалієва розглядають суб'єкта як „автора» діяльності, включеного у психічну спільність з іншим, що здійснює особливі дії, спрямовані на розвиток (проекування і побудову) цілісної діяльності, завдяки чому самодетермінує власну суб'єктність, тобто суб'єкт

і є та інстанція, на якій безпосередньо розгортається акт розвитку діяльності. Суб'єктом науковці називають того, хто здатний „вступити в особливі стосунки» з самим собою, звернутись до себе. Головною характеристикою суб'єкта вони вважають „само...»: самосвідомість, розвинену до рівня рефлексії, самостійність, самодіяльність, відкритість до самовдосконалення і саморозвитку тощо [23].

В. В. Селіванов вважає поняття „суб'єкт» досить високим узагальненням, що включає у себе різні рівні прояву активного, ініціативного, інтегративного, системного начала. Дослідник висловлює припущення, що важливою характеристикою суб'єкта виступає його багаторівнева природа і множинність конкретних проявів. Він вважає, що повноцінний аналіз суб'єкта передбачає виділення таких взаємопов'язаних аспектів:

- 1) розгляд людини як суб'єкта різноманітних діяльностей;
- 2) розкриття суб'єкта як основи різноманітних форм здійснення ним психічної активності (процесів, властивостей, станів);
- 3) аналіз суб'єкта у якості учасника, ініціатора й організатора системи міжособистісних взаємодій з іншими людьми;
- 4) вивчення суб'єкта як джерела, важливої складової і перетворювача суспільних і соціальних відношень („соціальної ситуації розвитку») та ін.

Важливу роль, на думку В. В. Селіванова, у становленні людини суб'єктом психічних відправлень і різних діяльностей відіграє його мисленева активність, оскільки поява суб'єкта в онтогенезі нерозривно пов'язана з виникненням пізнавального об'єкту. Суб'єкт як факт онтології формується через гноселогічне відношення суб'єкта до об'єкта. Здатність відображати світ як об'єктивну реальність, як самодостатню і відносно незалежну від особистості сутність визначає появу суб'єкта, що є генетично вихідним щодо формування особистості в онтогенезі.

„У психології суб'єкт стає реальністю...», – наголошує В. В. Селіванов. Тому важливою задачею сучасної психології виступає прослідковування різноманітних стадій онтогенетичного руху суб'єкта. Вирішення означеної задачі науковець вбачає у виділенні стадій психічного розвитку суб'єкта.

О. О. Сергієнко наголошує на тому, що суб'єктні начала у людині з'являються у ранньому онтогенезі, більшість із них мають генетичну основу. Хоча ці базові властивості функціонування психічного світу дитини не відрефлексову-

ються нею, у подальшому вони складають морфологію суб'єкта [42].

В. О. Татенко, здійснюючи онтологічно зорієнтований дослідницький „рух» всередину психічного простору життя людини, виявив у ньому специфічний онтичний шар, який описав поняттям „суб'єкт психічної активності». Дослідник встановив, що центрує й інтегрує цей шар суб'єктне ядро, що відпочатково несе у собі систему субстанціальних інтуїцій, які визначають психологічну можливість самоперетворень людини по вектору розвитку й удосконалення шляхом самопричинного розгортання психічного життя конкретного індивіда як його автора і творця через послідовне самопробудження субстанціальних інтуїцій суб'єктного ядра, що дозволяють людині проявляти суб'єктну життєву активність у формах, відповідних її людській природі [44].

Науковець підкреслює, що субстанціальні інтуїції відпочатково притаманні людині, оскільки несуть у собі „сутнісний код» онтогенетичних самоперетворень індивіда.

Спонтанійне саморозгортання в онтогенезі відповідних суб'єктних інтуїцій стає можливим завдяки функціонуванню суб'єктних механізмів психічної активності: самозапитування, самопокладання, самопотенціювання, самовизначення, самоактуалізації, самооцінювання та самоперцепції.

В. О. Татенко, визначаючи загальну тенденцію розвитку психологічної науки як „сходження до суб'єкта», робить висновок про те, що „... загальним пояснювальним принципом психології має мислитись „суб'єктно-генетичний» принцип, згідно якого породження, становлення і розвиток психіки пояснюється з позицій самопричинності і спонтанійності саморозгортання специфічно людського способу буття на основі власної активності індивіда як суб'єкта, тобто автора, ініціатора і виконавця індивідуалізованого „проекту» побудови світу своєї психіки і себе у ньому». Науковець вказує, що суб'єкт, як психологічна категорія та реально існуюча інстанція у системі психіки людини, виступає як цілісність, основними властивостями котрої є самостановлення, самотворення і саморозвиток, і відіграє специфічну роль її „категоріального центратору», що виявляє себе у психологічних феноменах суб'єктності – ізсередини детермінованої спонтанійної активності творення власної психіки і себе як її суб'єкта [45]. „Знаходячись у відношеннях єдності, проте не тотожності зі своєю психікою, виступаючи у ролі регулятивного начала,

центру психічного життя, суб'єкт відповідальний за своє власне становлення, функціонування і розвиток, покладаючи тим самим себе самого як цінність більш високого порядку, відносно якої психіка є цінністю-засобом».

Представники суб'єктно-особистісного підходу, розглядаючи суб'єкт як модус існування особистості (К. В. Карпінський, С. Д. Максименко), вводять поняття: суб'єкта регуляції власної активності (М. Й. Боришевський), суб'єкта життєздійснення (А. В. Брушлінський, С. Д. Максименко, Т. М. Титаренко), суб'єкта психічного життя (Г. С. Костюк).

Г. С. Костюк розвиток особистості як суб'єкта її власного психічного життя розглядав як саморух, спонтанійний, внутрішньо необхідний рух, що спричинюється внутрішньою необхідністю, внутрішньою логікою і внутрішніми можливостями самоздійснення людини [22].

К. В. Карпінський з позицій суб'єктно-особистісного підходу висноує, що суб'єктність є проявом особистості у різноманітних видах і формах власне людської активності, тобто суб'єкт є модусом існування особистості, опосередкованим потенціалом особистісної регуляції. Виникнення суб'єктності як психологічного феномену вчений пов'язує з переходом людини від пристосувального до перетворювального способу життя, у зв'язку з чим суб'єкт постає продуктом культурно-історичного розвитку людини, котрий із групового суб'єкта виділився в індивідуальний під впливом атомізації суспільства й емансипації індивіда від групи, тобто став повноправним автономним суб'єктом активності [21].

С. Д. Максименко наголошує на існуванні особливого соціопсихологічного простору особистості (що співвідноситься з поняттям зони найближчого розвитку Л. С. Виготського), у якому особистість виявляє внутрішні потенції у формі співпраці з іншими людьми, тобто у суб'єкт-суб'єктних відношеннях. За певних умов внутрішні потенції перетворюються на власні самостійні надбання (актуальна зона розвитку за Л. С. Виготським) [29]. Особливий соціопсихологічний простір особистості є результатом діяльності людини як суб'єкта її життєздійснення (при цьому суб'єкт життєздійснення набуває якості модусу існування особистості). В особливому соціопсихологічному просторі особистості суб'єктність людини безпосередньо розгортається у процесі творення цього простору, окрім того у цьому просторі втілюються можливості і здатності власне суб'єкта життєздійснення.

М. Й. Боришевський, розглядаючи індивіда як суб'єкта діяльності, акцентує активність перетворення ним власного внутрішнього суб'єктивного світу, зміни самосвідомості, самоставлення та ставлення до навколишнього предметного і соціального середовища, тим самим уводячи у науковий обіг поняття суб'єкта регуляції власної активності, котрий самостійно визначає цілі і завдання власної поведінки і діяльності, планує дії й учинки, контролює й оцінює їх результати і наслідки для себе та інших. Саморегуляція визначається вченим необхідною умовою і засобом реалізації суб'єктом сенсу його дій. Усвідомлене, цілеспрямоване планування, побудова і перетворення суб'єктом власних дій й учинків відбувається відповідно особистісно значущим цілям й актуальним потребам. „У процесі саморегуляції поведінки як специфічного виду психічної активності, – наголошує М. Й. Боришевський, – особистість-суб'єкт виходить за межі поставлених іззовні цілей і завдань (вимог), проявляючи при цьому здатність самостійно ставити нові цілі, знаходити засоби для їх досягнення, вносити зміни у зовнішні та внутрішні умови, підвищувати резервні можливості власної психіки на підставі актуалізації провідних мотивів активності» [6, с. 148].

А. В. Брушлінський визначає суб'єкта як всеохоплююче, цілісне, найбільш широке поняття людини, що узагальнено розвиває єдність усіх її якостей: природних, соціальних, суспільних, індивідуальних і т. п., і є способом самоорганізації і саморегуляції особистості, способом буття, представленим інтенцією вільно-творчого життєздійснення, а тому суб'єктом діяльності виступає як окремий індивід, так і людство уцілому, яке складає суперечлива нерозривна єдність суб'єктів меншого масштабу, тобто різноманітних соціальних класів, груп, націй, індивідів, що взаємодіють один з одним. У цьому сенсі „... кожна особистість є суб'єктом, але суб'єкт не зводиться, звичайно, до особистості... Разом з тим суб'єктами можуть бути тільки люди...» [7, с. 129]. Людська специфіка суб'єкта полягає у тому, що: будь-яка людина не народжується суб'єктом, а стає ним у процесі своєї діяльності, спілкування та інших видів активності; суб'єкт постійно розв'язує задачу вдосконалювання, оскільки людина як суб'єкт наділена унікальними здатностями до зміни об'єктивно існуючих реалій як у соціальній організації, так й у власному житті. Бути суб'єктом – для А. В. Брушлінського значить бути творцем власного життєвого шляху: ініціювати і здійснювати практичну діяльність, спілку-

вання, пізнання, споглядання та інші види специфічної людської активності – творчої, вільної, моральної [7]. „Суб'єкт, – наголошує А. В. Брушлінський, – якісно визначений спосіб самоорганізації, саморегуляції, узгодження зовнішніх і внутрішніх умов активності, центр координації всіх психічних процесів, станів, властивостей, здібностей, можливостей (й обмежень) особистості співвідносно з об'єктивними і суб'єктивними (цілі, домагання, задачі) умовами діяльності, спілкування і т. д.» [8; с. 331], тобто суб'єкт і є джерелом власного розвитку.

Т. М. Титаренко, досліджуючи життєвий світ особистості, наголошує, що процес світобудови не можна зрозуміти поза активністю суб'єкта, який є творцем власного життя. Її структурно-генетична модель цілісного саморозгортання життєвого світу особистості ґрунтується на припущенні, що життєвий світ перетворюється по мірі поглиблення суб'єктності, а також унаслідок самопородження нових видів відношень індивіда до себе й оточуючої дійсності. „Шлях до справжньої суб'єктності у створенні себе і свого життєвого шляху, – зауважує вчена, – має єдиний напрямок, який полягає у здобутті справжньої автономії та свободи» [33, с. 147].

Представники діяльнісного (Л. І. Анциферова, О. М. Леонтьєв, В. М. Сагатовський, В. Д. Шадріков) та суб'єктно-діяльнісного підходів (К. О. Абульханова, Б. Г. Ананьєв, Л. І. Божович) послуговуються поняттям суб'єкта діяльності, у т. ч. професійної.

З позицій діяльнісного підходу [3; 4; 24; 25; 41; 52] на рівень суб'єкта діяльності людина піднімається тоді, коли присвоює досягнення попередніх поколінь і створює продукти суспільно-історичного виробництва, підпорядковує свою активність життєвим смислам, тобто опредмечує діяльність, психологічною функцією котрої є покладання суб'єкта у предметній дійсності, у тих об'єктах і явищах, які мають для неї певний життєвий смисл.

З позицій суб'єктно-діяльнісного підходу (К. О. Абульханова, Л. І. Божович) суб'єкт уводиться у динамічну систему діяльності як ініціюючий її, реалізуючий і відповідальний за її здійснення і результативність у творенні, перетворенні, вдосконаленні оточуючого світу, при цьому особливістю породжуваної суб'єктом активності є її творчий характер, який виявляється у цілепокладанні та життєвих стратегіях.

К. О. Абульханова підкреслює, що суб'єкт – не вершина досконалості, а рух до неї: „Суб'єкт не є еталоном і межею досконалості. Він постійно

розв'язує завдання вдосконалювання, це його життєве завдання, що постійно відновлюється» [27, с. 49]. Помислити себе суб'єктом означає мати прагнення до організації цілісного контуру діяльності, ініціювати її, а не просто виконувати, займаючи позицію об'єкта. Уявлення про себе як суб'єкта діяльності чи її об'єкта робить людину успішною або невдахою, конкурентоздатною або незатребуваною. Стати ж суб'єктом може лише та особистість, яка досягла оптимального рівня розвитку своєї людяності, етичності. Якість особистості як суб'єкта виявляється в оптимальному способі організації власного життєвого шляху, спілкування, діяльності. „Якості особистості як суб'єкта життєвого шляху проявляються у способі вирішення протиріч, що виникають у її життєвому шляху при здійсненні його організації» [2, с. 25]. Використання людиною власних психологічних ресурсів у якості засобів забезпечення життєдіяльності піднімають особистість до вищих рівнів суб'єктного буття, утворюючи її своєрідну й індивідуальну структуру, котра виражається у вироблених стратегіях і стилях життя та пізнання [1]. Суб'єкт інтегрує особистість як систему зі світом, тобто забезпечує її взаємодію з дійсністю у формах діяльності, пізнання, спілкування. Причому, суб'єкт задає стратегічні напрямки взаємодії зі світом, через сукупність яких він прокладає ту чи іншу лінію життя особистості. Активність суб'єкта, як інтеграл домагань, саморегуляції і задоволеності, проявляється насамперед у структуруванні ним своєї діяльності, визначенні її задач, їх послідовності, узгодженні зовнішніх подій діяльності з власними зусиллями, організації її простору.

Л. І. Божович наголошує на здатності суб'єкта ініціювати власну активність, діяти самостійно на основі свідомо поставлених цілей і прийнятих намірів, оволодівати світом, творити себе, створювати новий соціальний досвід [5].

З позицій системного підходу (Б. Ф. Ломов, П. Є. Решетніков) суб'єкт виступає одним із рівнів розвитку людини і формою організації його системних властивостей [26; 38; 39]. Специфіка системного підходу полягає у розкритті цілісності суб'єкта як системи і забезпечуючих її механізмів, виявленні різноманітних типів зв'язків у структурі суб'єкта та їх синтезуванні у певну єдність.

При включенні у діяльність суб'єкт проявляється як система, функціями котрої є: самореалізація, об'єктивізація, саморозвиток людини у діяльності.

Представники системомислительного підходу (Ю. В. Громико, Ю. М. Швалб, Г. П. Щедрови-

цький) у науковому обігу використовують поняття суб'єкта колективної мислительності та суб'єкта соціального проектування, здатного ставити цілі розвитку та визначати майбутнє [9–11; 54; 56; 59–61].

З точки зору освітньо-просторового підходу (О. Я. Данилюк, Ф. Г. Івлева, Т. В. Ткач) людина постає суб'єктом навчання, культури, історичного процесу, власної життєтворчості [15; 49–51].

У задачному підході (Г. О. Балл, В. В. Давидов, Д. Б. Ельконін, В. О. Моляко, В. В. Рєпкін, Ю. М. Швалб) постає питання про постановку задачі на саморозвиток суб'єкта, при цьому задача виступає базовою системною одиницею організації конкретного акту пізнавальної і практичної діяльності суб'єкта.

Задача, як мета діяльності у визначених суб'єктом умовах, об'єднує у цілісну систему особисті мотиви пізнавальної або практичної активності; інтелектуальну здібність до аналізу ситуації і визначення конкретних умов діяльності; інтенції особистості і здатність до усвідомлення предмету і засобів діяльності [55].

Становлення суб'єкта діяльності відбувається через засвоєння: послідовності задач, що вирішуються у цій діяльності, та функціональної структури постановки та рішення задач, що призводить до усвідомленої фіксації суб'єктом способу рішення задачі, перетворює суб'єкта навчальної діяльності на суб'єкта проектування власної навчальної діяльності [57], тобто суб'єкта самозмінювання [4; 12–14; 31; 37; 53; 57; 58; 62].

Представники компетентнісного підходу (А. О. Деркач, Е. Ф. Зеєр, А. К. Маркова, О. М. Новіков, А. П. Павліченко, А. М. Павлова, Дж. Равен, Н. О. Садовнікова, Ю. Г. Татур, Ю. М. Швалб) послуговуються поняттям суб'єкта саморозвитку [16; 17; 30; 32; 34; 35; 36; 47; 48; 55], що володіє певним набором знань, умінь, навичок та компетенцій, здатного до життєдіяльності та творчості у широкому та мобільному колі різноманітних контекстів, усвідомлює соціальну відповідальність й етичну складову професійної діяльності.

Компетентнісний підхід акцентує увагу не на сумі знань, а на здатності застосовувати їх на практиці. Сформована компетентність проявляється виключно у реальній діяльності суб'єкта і представляє собою цілісний комплекс його знань, умінь, психологічних якостей і професійних позицій [62].

Список використаних джерел

1. Абульханова К. А. Мировоззренческий смысл и научное значение категории субъекта / К. А. Абульханова // Российский менталитет: вопросы психоло-

- гической теории и практики. — М. : ИПРАН, 1997. — С. 56—75.
2. Абульханова-Славская К. А. Жизненные перспективы личности / К. А. Абульханова-Славская // Психология личности и образ жизни / Отв. ред. Е. В. Шорохова. — М. : Наука, 1987. — С. 137—144.
  3. Анциферова Л. И. Методологические проблемы психологии развития / Л. И. Анциферова // Принципы развития в психологии. — М. : Наука, 1978. — С. 3—20.
  4. Балл Г. А. Теория учебных задач: психолого-педагогический аспект / Г. А. Балл. — М. : Педагогика, 1990. — 184 с.
  5. Божович Л. И. Личность и её формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. — М. : Просвещение, 1968. — 464 с.
  6. Боришевський М. Й. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності: монографія / М. Й. Боришевський. — К. : Академвидав, 2010. — 416 с. — (Серія «Монограф»).
  7. Брушлинский А. В. Деятельность субъекта и психическая деятельность / А. В. Брушлинский // Деятельность: теория, методология, проблемы. — М. : Изд-во полит. лит-ры, 1990. — 366 с.
  8. Брушлинский А. В. Психология субъекта и его деятельности / А. В. Брушлинский // Современная психология / Ред. В. Н. Дружинин. — М. : ИНФРА-М, 1999. — С. 330—346.
  9. Громыко Ю. В. Мыследеятельностная педагогика: теоретико-практическое руководство по освоению высших образцов педагогического искусства / Ю. В. Громыко. — Мн. : Технопринт, 2000. — 376 с.
  10. Громыко Ю. В. Организационно-деятельностные игры и развитие образования / Ю. В. Громыко. — М. : НМУ, 1992. — 312 с.
  11. Громыко Ю. В. Проектирование и программирование развития образования / Ю. В. Громыко. — М. : Московский учебник, 1996. — 545 с.
  12. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения / В. В. Давыдов — М. : ИНТОР, 1996. — 544 с.
  13. Давыдов В. В. О понятии развивающего обучения. Сборник статей / В. В. Давыдов. — Томск: «ПЕЛЕНГ», 1995. — 144 с.
  14. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения / В. В. Давыдов. — М. : Педагогика, 1986. — 240 с.
  15. Данилюк А. Я. Теоретико-методологические основы проектирования интегральных гуманитарных образовательных пространств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / А. Я. Данилюк. — Ростов-на-Дону, 2001. — 22 с.
  16. Деркач А. А. Акмеологические основы развития профессионала / А. А. Деркач. — М. : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2004. — 752 с.
  17. Деркач А. А. Акмеология: пути достижения вершин профессионализма / А. А. Деркач, Н. В. Кузьмина. — М. : РАУ, 1993. — 32 с.
  18. Зеер Э. Ф. Психология профессий / Э. Ф. Зеер. — М. : Академический проект, 2006. — 336 с.
  19. Зеер Э. Ф. Психология профессий. Учебное пособие для студентов вузов. — 2-е изд., перераб., доп. / Э. Ф. Зеер. — М. : Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. — 336 с.
  20. Зеер Э. Ф. Профориентология: Теория и практика: Учеб. пособие для высшей школы / Э. Ф. Зеер, А. М. Павлова, Н. О. Садовникова. — М. : Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2006. — 192 с.
  21. Карпинский К. В. Человек как субъект жизни / К. В. Карпинский. — Гродно: ГрГУ, 2002. — 279 с.
  22. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. — К. : Рад. школа, 1989. — 608 с.
  23. Кудрявцев В. Т. Субъект деятельности в онтогенезе / В. Т. Кудрявцев, Г. К. Уразалиева // Вопросы психологии. — 2001. — №4. — С. 14—30.
  24. Леонтьев А. Н. Деятельность и личность / А. Н. Леонтьев // Психология личности. Т. 2. Хрестоматия. — Самара: «БАХРАХ», 1999. — С. 165—196.
  25. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. — М. : Политиздат, 1977. — 304 с.
  26. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов — М. : Наука, 1984. — 444 с.
  27. Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / За заг. ред. В. О. Татенка. — К. : Либідь, 2006. — 360 с.
  28. Ляудис В. Я. Методика преподавания психологии. 5-е изд. / В. Я. Ляудис. — СПб. : Лидер, 2007. — 192 с. — (Серия «Учебное пособие»).
  29. Максименко С. Д. Психология личности / Максименко С. Д., Максименко К. С., Папуча М. В. — К. : Видавництво ТОВ «КММ», 2007. — 296 с.
  30. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова — М. : МГФ «Знание», 1996. — 308 с.
  31. Моляко В. А. Стратегии решения новых задач в процессе творческой деятельности / В. А. Моляко // Обдарована дитина. — 2002. — №4. — С. 33—43.
  32. Новиков А. М. Методология учебной деятельности / А. М. Новиков. — М. : Изд-во «Эгвес», 2005. — 176 с.
  33. Основы практичної психології / Панок В. Г., Титаренко Т. М., Чепелева Н. В. та ін. : Підручник. — Вид. 2-ге, стереотип. — К. : Либідь, 2001. — 536 с.
  34. Павліченко А. П. Професійна компетентність керівника підрозділом цивільної охорони ДСО МВС України в контексті психології управління / А. П. Павліченко // Актуальні проблеми психології: 36. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка — К. : Логос, 2007. — Т. 7, вип. 12. — С. 179—183.
  35. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Дж. Равен / Пер. с англ. — М. : Когито-Центр, 2002. — 396 с.
  36. Равен Дж. Педагогическое тестирование: Проблемы, заблуждения, перспективы / Дж. Равен / Пер. с англ. Изд. 2-е, испр. — М. : Когито-Центр, 2001. — 142 с.
  37. Репкин В. В. Развивающее обучение: теория и практика / В. В. Репкин, Н. В. Репкина. — Томск: Пеленг, 1977. — 234 с.
  38. Решетников П. Е. Психолого-педагогические основы субъектного развития специалиста: Пособие для переподготовки и повышения квалификации преподавателей высших и средних профессиональных заведений / П. Е. Решетников. — Белгород: Изд-во БелЮИ МВД России, 2001. — 137 с.
  39. Решетников П. Е. Субъектно-деятельностный подход к обеспечению качества подготовки специалиста / П. Е. Решетников // Акмеология. — СПб. : Санкт-Петербургская Акмеологическая Академия, 2004. — С. 207—212.
  40. Роджерс К. Взгляд на психотерапию: Становление человека / К. Роджерс / Пер. с англ. — М. : Прогресс, 1994. — 480 с.
  41. Сагатовский В. Н. Категориальный контекст деятельностного подхода / В. Н. Сагатовский // Деятельность: теория, методология, проблемы. — М. : Политиздат, 1990. — 366 с.
  42. Самарин Ю. А. Психология студенческого возраста и становление специалиста / Ю. А. Самарин // Вестник высшей школы. — 1969. — №8. — С. 127—130.

43. Сергиенко Е. А. Природа субъекта: онтогенетический аспект / Е. А. Сергиенко // Проблема субъекта в психологической науке. — М., 2000. — С. 184—203.
44. Татенко В. А. Психология в субъектном измерении: Монография / В. А. Татенко. — К. : Видавничий центр «Просвіта», 1996. — 404 с.
45. Татенко В. А. Субъект психической активности в онтогенезе: дис. ... доктора психол. наук: 19.00.01 / Татенко Виталий Александрович. — К., 1997. — 373 с.
46. Татенко В. О. Суб'єкт психічної активності в онтогенезі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. психол. наук: спец. 19. 00. 01 „Загальна психологія, історія психології» / В. О. Татенко. — К., 1997. — 44 с.
47. Татур Ю. Г. Компетентный подход в описании результатов и проектировании стандартов высшего профессионального образования / Ю. Г. Татур // Материалы методологического семинара «Россия в Болонском процессе: проблемы, задачи, перспективы». — М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. — 18 с.
48. Татур Ю. Г. Компетентность в структуре модели качества подготовки специалиста / Ю. Г. Татур // Высшее образование сегодня. — 2004. — № 3. — С. 21—26.
49. Тиунова Л. Б. Системные связи правовой действительности: Методология и теория / Л. Б. Тиунова. — СПб. : Издательство С.-Петербург. ун-та, 1991. — 136 с.
50. Ткач Т. В. Освітній простір особистості в економіці знань: Монографія / Т. В. Ткач, В. Й. Бочелюк та ін. ; за ред. Т. В. Ткач. — Запоріжжя: Вид-во КПУ, 2009. — 172 с.
51. Ткач Т. В. Розвиток особистості засобами неформальної освіти / Т. В. Ткач // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. — К. : Логос, 2008. — Т. 7, Вип. 15. — С. 287—291.
52. Шадриков В. Д. Проблема системогенеза в профессиональной деятельности [Отв. ред. К. А. Абульханова-Славская] / В. Д. Шадриков — М. : Наука, 1982. — 185 с.
53. Швалб Ю. М. Задачный подход к построению учебного тренинга в вузе / Ю. М. Швалб // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Психологічні тренінгові технології у правоохоронній діяльності: науково-методичні та організаційно-практичні проблеми впровадження і використання, перспективи розвитку» (27—28 травня 2005 р., м. Донецьк). — Ч. 2. — Донецьк: ДЮІ МВС при ДонНУ, 2005. — С. 15—24.
54. Швалб Ю. М. Методологические проблемы психодиагностики в тренинговом процессе / Ю. М. Швалб // Проблемы эмпирических исследований в психологии. — Выпуск 1. — К. : Гнозис, 2008 р. — С. 311—315.
55. Швалб Ю. М. Методологічні засади розробки системи професійної освіти у вищому навчальному закладі (на матеріалі спеціальності «Соціальна робота») / Ю. М. Швалб // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського: збірник наукових праць/За ред. С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової. — Т. 2. — Вип. 5. — Миколаїв: МДУ імені В. О. Сухомлинського, 2010. — С. 298—306.
56. Швалб Ю. М. Психологические формы фиксации жизненного опыта / Ю. М. Швалб // Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика / За ред. Н. В. Чепелевої. — К. : Міленіум, 2005. — Т. 2. — Вип. 3. — С. 14—20.
57. Швалб Ю. М. Учебная деятельность в системе профессиональной подготовки педагога / Ю. М. Швалб // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. — К. : Логос, 2008. — Т. 7, Вип. 17. — С. 251—255.
58. Швалб Ю. М. Целеполагающее сознание (психологические модели и исследования) / Ю. М. Швалб. — К. : Миллениум, 2003. — 152 с.
59. Щедровицкий Г. П. Организационно-деятельностная игра как новая форма и метод активного обучения и воспитания в вузах и ИПК [Электронный ресурс] / Г. П. Щедровицкий. — Режим доступа: <http://www.fondgp.ru/gp/biblio/rus/55>
60. Щедровицкий Г. П. Организационно-деятельностная игра как новая форма организации и метод развития коллективной мыследеятельности [Электронный ресурс] / Г. П. Щедровицкий. — Режим доступа: <http://www.fondgp.ru/gp/biblio/rus/50>
61. Щедровицкий Г. П. Организационно-деятельностная игра как новая форма организации коллективной мыследеятельности [Электронный ресурс] / Г. П. Щедровицкий. — Режим доступа: <http://www.fondgp.ru/gp/biblio/rus/49>
62. Эколого-психологические факторы современного образа жизни: Монография / Под ред. Ю. М. Швалба. — 2-е изд., перераб. и доп. — Житомир: Изд-во ЖДУ им. И. Франко, 2009. — 458 с.
63. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды / Д. Б. Эльконин. — Москва: Педагогика, 1989. — 367 с.
64. Maslow A. H. Motivation and personality / Abraham H. Maslow. — N. -Y. : Harper & Brothers, — 1954. — 411 p.
65. Maslow A. H. Some frontier problems in mental health / A. H. Maslow // Personality theory and counseling practice. — Miami: University of Florida Press, 1961. — P. 1—12.

ЄВДОКИМОВА Н. А.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К КАТЕГОРИАЛЬНОМУ ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ СУБЪЕКТА

В статье трактуется понятие субъекта различных теоретико-методологических подходов. Выделены критериальные характеристики субъекта.

Ключевые слова: субъект, категория, деятельностный подход, субъектоличностный подход, субъектодеятельный подход, системный подход.

EVDOKIMOVA N.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACH TO THE DEFINITION OF SUBJECTS CATEGORICAL

The paper is treated by various concepts of theoretical and methodological approaches. Highlight criterial properties subject.

Keywords: subject, category, approach, sub'yektoosobystisnyy approach sub'yektodiyalnisnyy approach, system approach.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2014 року.